

Людмила Дяченко
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник сектору рідкісних видань
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського
e-mail: diachenko.lm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6897-124X

ОРИГІНАЛЬНІ НІМЕЦЬКОМОВНІ ВИДАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗНАНЬ ПРО РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В НІМЕЧЧИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено роль автентичних літературних джерел у формуванні цілісного наукового знання про розвиток історико-педагогічного процесу з урахуванням суспільних тенденцій та соціально-економічних умов досліджуваної країни. Акцентовано увагу на тому, що формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження дає змогу забезпечити достовірність, змістовність і аргументованість його результатів. Зазначено, що у вивченні особливостей розвитку педагогічної науки в Німеччині кінця ХІХ – початку ХХ ст. важливим є формування джерельної бази з педагогічних видань німецькою мовою. Метою статті визначено актуалізацію історико-педагогічного знання про розвиток педагогічної науки в Німеччині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. засобами джерелознавства. Для досягнення мети статті проаналізовано педагогічні видання німецькою мовою цього періоду в колекції «Видання іноземними мовами ХVІІ – початку ХХ ст.» фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Джерельну базу класифіковано за формально-змістовим принципом. Такий підхід уможливив визначення окремих груп джерел: 1) автентичні твори вчених-педагогів; 2) дисертаційні та монографічні дослідження; 3) навчально-методична література; 4) статейні публікації і матеріали конференцій; 5) довідкові та бібліографічні видання тощо.

На основі аналізу змісту педагогічних видань німецькою мовою кінця ХІХ – початку ХХ ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського зроблено такі висновки: 1) цей історичний період ознаменувався значними реформаційними перетвореннями у системі освіти Німеччини; 2) терміносистеми німецької педагогічної науки і практики є відображенням суспільних тенденцій, що визначили тогочасний розвиток освіти в країні; 3) значного розвитку набули нові галузі педагогіки, виникли нові напрями й поняття, зокрема експериментальна педагогіка, школа дії, громадянське виховання, корисний громадянин, трудова школа та ін.; 4) період кінця ХІХ – початку ХХ ст. мав вирішальне значення для подальшого розвитку педагогіки як науки та окремих її галузей, що сприяло розвитку концепції вільного виховання, дидактики.

Ключові слова: німецькомовні видання, автентичні літературні джерела, джерельна база історико-педагогічних досліджень, терміносистема, реформаторська педагогіка, експериментальна педагогіка, теорія вільного виховання, корисний громадянин, трудова школа, Німеччина.

Постановка проблеми. Для розуміння глибинних причин освітніх процесів як в Україні, так і в зарубіжних країнах важливого значення набуває їх вивчення в історичній ретроспективі. Зокрема, у період реформування системи освіти особливу роль відіграє розроблення термінологічних питань педагогіки, оскільки терміносистеми педагогічної науки й практики є віддзеркаленням суспільних тенденцій, що визначили розвиток освіти в конкретний історичний період. Водночас успішному реформуванню галузі національної освіти сприятиме вивчення надбань видатних мислителів-педагогів зарубіжних країн. Для успішного розв'язання стратегічних завдань освіти, науки та виховання важливим є ретельне дослідження особливостей розвитку європейської педагогічної думки з метою виявлення конструктивних ідей зарубіжного досвіду, їх творчого переосмислення й практичного застосування. У працях О. Сухомлинської наголошено на вагомості екскурсу в історію розвитку педагогіки, пошуку передового досвіду закордоння, які можуть стати підвалинами сучасної науки.

У цьому контексті особливе значення має вивчення досвіду розбудови системи освіти й розвитку педагогічної науки в Німеччині. Ця країна має багаті історичні традиції освіти, що дає їй змогу відігравати провідну роль у галузі світової науки й освіти. Зокрема, у кінці XIX – на початку XX ст. Німеччина пережила справжню педагогічну революцію. У цей період з усією гостротою виявилась невідповідність традиційної педагогіки новим суспільно-економічним умовам, тому виникла нагальна потреба в оновленні підходів до теорії і практики освітньої діяльності. Це було обумовлено стрімким розвитком виробництва в результаті прогресу науки і техніки. Педагогічна революція в Німеччині в другій половині XIX–початку XX ст. ознаменувалась виникненням реформаторської педагогіки. Сутність освітнього процесу на засадах реформаторської педагогіки у німецьких школах викликає інтерес і сучасних українських дослідників, оскільки сьогодні в Україні маємо схожі потреби реформування вітчизняної шкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відновлення інтересу до розвитку педагогічної науки і практики кінця XIX –початку XX ст. спостерігаємо в працях і діяльності українських педагогів-просвітників: С. Русової, М. Грушевського, І. Огієнка, О. Музиченка, Н. Полонської-Василенко, М. Даденкова, А. Вержбицького, Г. Ващенко та ін.

У вітчизняній історико-педагогічній літературі можна виокремити низку робіт українських науковців, які досліджували різні аспекти розвитку реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст., зокрема вальдорфської педагогіки (С. Гозак, О. Іонова, С. Лупаренко, Л. Литвин, О. Лукашенко, В. Новосельська, В. Партола, О. Передерій), експериментальної і прагматичної педагогіки (Л. Веремюк, В. Коваленко, Н. Кравцова, Л. Лисенко, О. Радіонова), педології (І. Болотінова, Ю. Литвина, Н. Осьмук, А. Степаненко, О. Титаренко та ін. Так, Г. Кемінь схарактеризувала розвиток ідей «нового виховання» у західноєвропейській педагогіці (кінець XIX – середина XX ст.); С. Куркіна з'ясувала проблеми виховання особистості й колективу в реформаторській педагогіці (кінець XIX – перша третина XX ст.); Т. Петрова досліджувала гуманізацію навчально-виховного процесу у «реформаторській» педагогіці кінця XIX – початку XX ст.; А. Растригіна схарактеризувала розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX – першої половини XX ст. тощо.

Особливості розвитку реформаторської педагогіки в Німеччині з'ясовували

у своїх працях Н. Абашкіна, Н. Козак, О. Коцюбинський та ін. Дослідження Н. Абашкіної присвячено розвитку професійної освіти в Німеччині (кінець XIX – XX ст.). Дидактичні основи професійної підготовки майбутніх учителів у ФРН (друга половина XVIII – кінець XX ст.) проаналізувала Н. Козак. Особливості організації навчально-виховного процесу на засадах реформаторської педагогіки у школах Німеччини в першій третині XX ст. досліджував О. Коцюбинський.

Для формування цілісного наукового знання про розвиток історико-педагогічного процесу в тісному зв'язку з національною культурою досліджуваної країни важливим є звернення науковців до автентичних літературних джерел. Зокрема, формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження дає змогу забезпечити достовірність, змістовність і аргументованість його результатів. Відповідно в процесі вивчення особливостей розвитку педагогічної думки в Німеччині наприкінці XIX – початку XX ст. важливим є формування джерельної бази з педагогічних видань німецькою мовою.

Мета статті – актуалізація історико-педагогічного знання про розвиток педагогічної науки в Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст. засобами джерелознавства.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети статті проаналізовано педагогічні видання німецькою мовою другої половини XIX – початку XX ст. у колекції «Видання іноземними мовами XVII – початку XX ст.» фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Визначення критеріїв відбору документів німецькою мовою обумовлено метою наукового дослідження. Основними критеріями відбору визначено такі:

1) наявність документа у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, належність до колекції «Видання іноземними мовами XVII – початку XX ст.»;

2) німецька мова публікації документа, оскільки вона є рідною для 90–95 мільйонів людей в Європі, що становить 13,3% усього європейського населення. Крім того, ця мова є другою за поширеністю в Європі;

3) час створення документа з метою врахування політичних, соціальних, економічних процесів, рівня розвитку науки і культури, появи нових термінів і понять тощо. Перевага надавалась документам, опублікованим у період кінця XIX – початку XX ст.;

4) зміст документа, на основі якого можна зробити висновки про розвиток педагогічної думки Німеччини під впливом відповідних політичних, економічних та соціальних умов;

5) потреби користувачів, які складно оцінити, оскільки статистичні дані не гарантують об'єктивності оцінки.

За результатами аналізу змісту німецькомовних джерел кінця XIX – початку XX ст. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та з урахуванням мети статті джерельну базу класифіковано за формально-змістовим принципом. На основі цього підходу виокремлено такі групи джерел:

- автентичні твори вчених-педагогів;
- біографічні джерела про життя і творчість видатних філософів, педагогів, психологів;
- наукові монографії німецьких та австрійських учених у галузі

педагогіки;

- дисертаційні матеріали німецьких учених;
- збірник наукових праць з педагогіки та психології;
- довідкова продукція у галузі педагогіки та дидактики;
- навчально-методичні посібники для закладів вищої освіти;
- нормативно-інструктивні документи щодо врегулювання діяльності закладів професійної та вищої освіти;
- звіти про діяльність спільнот освітян та підсумки роботи науково-практичних масових заходів у німецькомовних країнах (Австрія, Німеччина, Швейцарія);
- інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої та професійної освіти у німецькомовних країнах (Австрія, Німеччина, Швейцарія);
- методичні посібники, що розкривають особливості організації освітнього процесу та освітнього середовища у закладах дошкільної та загальної середньої освіти.

Видання цього історичного періоду обрано тому, що період кінця ХІХ – початку ХХ ст. ознаменувався значними реформаційними перетвореннями у системі освіти багатьох європейських країн. Зокрема, під час реформування системи освіти Німеччини особливого значення набуло розроблення термінологічних питань педагогіки. З'ясовано, що зміни в терміносистемі німецької педагогічної науки та практики на межі ХІХ – ХХ ст. спричинені впливом тогочасних суспільних тенденцій, які обумовили подальший розвиток освіти в цій країні. Перебудова загальної та професійної школи, організація нових видів і типів освітніх установ сприяли значному збагаченню педагогічної науки новими термінами. Значного розвитку набули нові галузі педагогіки, виникли нові поняття, що стосуються змісту і завдань освіти, серед яких педагогіка вільного виховання, експериментальна педагогіка, громадянське виховання, трудова школа, народна школа, корисний громадянин, теорія «нового» виховання і «нових» шкіл тощо.

Необхідність освітніх реформ наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. у Німеччині була спричинена суперечностями між традиційною педагогікою і новими суспільно-економічними умовами. У 30-х рр. ХІХ ст. в Німеччині почався промисловий переворот, який ознаменувався переходом від мануфактури з її ручною ремісничою технікою до великого машинного фабрично-заводського виробництва, що забезпечило впровадження в промислове виробництво і транспорт системи робочих машин, парових двигунів, створення самостійної машинобудівної галузі. У соціальному плані головну роль почали відігравати фабриканти та люди найманої праці. У таких умовах для підприємств і фабрик, оснащених найновішою технікою, потрібні були робітники нового типу. Про нагальність змін у тогочасній освіті німецькомовних країн і, зокрема, у Німеччині зазначено у хроніках діяльності Віденського Товариства народної освіти з 1887 р. по 1912 рік. «25 років народної освіти. Хроніки діяльності Віденського Товариства народної освіти з 1887 по 1912 рр.» (1912) [5], у збірнику наукових праць «Дослідження в галузі вищої технічної освіти. Том 5», укладеному за сприяння Німецького комітету з технічної освіти (1914) [1].

У звітах про діяльність міських професійних шкіл з подальшим підвищенням

кваліфікації у Лейпцигу знаходимо підтвердження думки про те, що традиційна німецька школа кінця XIX ст. орієнтувалася на виховання слухняних і дисциплінованих працівників. Загальноосвітні знання, що їх давала школа, були догматичними, а методи навчання не спонукали учнів до самостійного мислення [2; 3]. Необхідні були нові підходи до теорії і практики освіти й виховання, які відповідали б стрімкому розвиткові виробництва, зумовленого прогресом науки і культури.

Зауважимо, що хроніки діяльності Віденського Товариства народної освіти (1912) [5], збірник наукових праць «Дослідження в галузі вищої технічної освіти» (1914) [1] та звіти про діяльність міських професійних шкіл у Лейпцигу (1913, 1914) [2; 3] містяться у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Серед розмаїття педагогічних концепцій, які з'явилися того часу в Європі, однією з найпоширеніших стала концепція «педагогіки вільного виховання». Її провідними положеннями є такі: дітей не треба виховувати спеціально, слід дати їм можливість спокійно і поступово розвивати свої здібності; в основі навчання і виховання мають бути лише інтереси дитини та її самостійність; головне завдання вихователя – допомагати дитині в цьому, не нав'язуючи своїх думок і вимог. Одним з німецьких прихильників теорії вільного виховання був Генріх Шаррельман (1871–1940). Він поставив перед школою завдання розвивати творчі сили кожної дитини, давати простір дитячій фантазії через самостійний розвиток. Провідну роль у навчанні вчений відводив «переживанням» дітей, здобуттю ними власного досвіду. Свої ідеї та міркування щодо досвідного навчання виклав у праці «Досвідна педагогіка: збірник нарисів та зразків уроків» (1912) [12].

На зламі XIX–XX ст. у деяких європейських країнах, у тому числі й у Німеччині, створюються лабораторії – спеціальні центри психологічних і педагогічних досліджень. Поява таких центрів зумовила виникнення експериментальної педагогіки, у центрі уваги якої перебували не проблеми навчання дитини, а вивчення особливостей розвитку дитини.

Найвидатнішими її представниками були Вільгельм-Август Лай (1862–1926) та Ернст Мейман (1862–1915). Так, В.-А. Лай у працях «Методика викладання природознавства та критика реформаторських зусиль на основі сучасної психології» (1899) [10] та «Експериментальна дидактика» (1903) [9] критично висловлювався про тогочасну загальноосвітню школу і пропонував замінити її «школою дій», де учні мали змогу діяти творчо і самостійно та набувати власного досвіду пристосування до середовища.

На переконання Е. Меймана, експериментальна педагогіка має вивчати проблеми фізичного й психічного розвитку дитини, особливості її мислення, сприймання, відчуття тощо. Це твердження відображене вченим у праці «Інтелект і воля» (1913) [11].

Заслугою експериментальної педагогіки були передусім точність і визначеність її результатів, поданих у точних числах чи мірах, хоч не всі педагогічні акти, дії або вияви можна охопити в рамках експерименту.

На початку XX ст. у Німеччині утвердився такий педагогічний напрям, як «громадянське виховання», з'явилося поняття «трудова школа». Найвідомішим представником цього напрямку був Георг Кершенштайнер (1854–1932), який певний час керував справами освіти у Мюнхені. У своїй праці «Громадянське виховання

німецької молоді» (1901) [8] він стверджував, що головне завдання шкільного виховання – сформувати в учнів розуміння значення держави, усвідомлення громадянського обов'язку і любові до батьківщини. Кожен громадянин має бути «корисним», тобто працювати на благо держави. Для цього, за словами вченого, учням треба дати мінімум знань і максимум умінь і навичок ручної праці, тому школа має бути «трудовою». Відповідно школа має бути школою праці, у якій здійснюється загальна трудова підготовка до майбутньої професійної діяльності, щоб «корисний громадянин» розглядав свою професію як засіб служіння державі й у цьому бачив мету свого життя. Ці положення розкриті вченим у таких працях, як «Концепт трудової школи» (1913) [6], «Основна аксіома освітнього процесу та її наслідки для організації школи» (1917) [7].

Реформуючи народну школу, Г. Кершенштайнер на чільне місце поставив запровадження творчої праці учнів відповідно до їх віку та характеру школи. З огляду на це тодішню так звану «книжну» або вербальну школу мала замінити діяльна трудова школа. Вчений був прихильником подвійної системи народної освіти. Його «народна школа» не стосувалася школи середньої (гімназій і реальних училищ). На середню школу його «трудовий принцип» майже не поширювався. На думку вченого, у реальних училищах праця може здійснюватись у лабораторіях, а в гімназіях трудова діяльність обмежується роботою з книжкою. Така подвійність його педагогіки пояснюється поглядами на суспільну потребу в працівниках для різних галузей діяльності: рільників, робітників фабрик і представників інтелектуальної праці.

З оригінальними працями В.-А. Лая, Е. Меймана, Г. Кершенштайнера, Г. Шаррельмана та інших видатних німецьких педагогів безпосередньо можна ознайомитись у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського.

Для розуміння соціально-політичного контексту розвитку педагогічної науки в Німеччині кінця XIX – початку XX ст. важливим є звернення до державних нормативно-правових актів і нормативно-інструктивних документів. У фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського є збірники документів щодо врегулювання діяльності закладів середньої, професійної й вищої освіти у Німецькому Рейху (Deutsches Reich). Уточнимо, що таку назву мала Німеччина з 1871 р. по 1918 рік. Так, збірник «Освіта в Німецькому Рейху. Том. 4. Технічна освіта» (1904) має три частини, кожна з яких розкриває особливості діяльності технічних закладів вищої освіти, закладів вищої освіти для спеціальних галузей науки, закладів професійно-технічної освіти. Особливості функціонування народних шкіл та підготовки вчителів у Німецькому Рейху схарактеризовано в третьому томі «Освіта в Німецькому Рейху. Том. 3», укладачами якого були П. фон Гіжицький, Е. Клауснітцер, Е. Вальтер, Й. Матіс (1904) [4]. Зазначимо, що всі три частини цього збірника також можна знайти у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Висновки. Період кінця XIX – початку XX ст. в історії педагогічної думки провідних європейських країн був позначений новими підходами до розв'язання найважливіших науково-теоретичних проблем освіти й навчання дітей та молоді. Це був час, коли в країнах Західної Європи, зокрема в Німеччині, з'явилися експериментальна педагогіка та «нові школи», що потребувало подолання відставання школи від науково-технічного прогресу і сприяло реформуванню

«старої» системи шкільного та педагогічного виховання. Цей історичний етап ознаменувався значними реформаційними перетвореннями у системі освіти Німеччини, а терміносистеми німецької педагогічної науки і практики були відображенням суспільних тенденцій, що визначили тогочасний розвиток освіти в країні. Значного розвитку набули нові галузі педагогіки, виникли нові напрями та поняття, зокрема експериментальна педагогіка, школа дії, громадянське виховання, корисний громадянин, трудова школа тощо. Період кінця XIX – початку XX ст. мав вирішальне значення для подальшого розвитку педагогіки як науки та окремих її галузей, що сприяло розвитку концепції вільного виховання, дидактики.

Для з'ясування впливу політичних, економічних та соціальних умов на розвиток наукової думки у кожній країні, виявлення залежності між минулим, сучасним і майбутнім розвитком педагогічної науки важливим є формування широкої джерельної бази дослідження. Зазначимо, що звернення науковців до оригінальних іншомовних літературних джерел з колекції «Видання іноземними мовами XVII – початку XX ст.» фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського дасть змогу забезпечити достовірність, змістовність і аргументованість результатів історико-педагогічних досліджень.

Список використаних джерел

1. Abhandlungen und Berichte über technisches Schulwesen / veranlaßt und hrgs. vom Deutschen Ausschuß für Technisches Schulwesen. Bd. 5. Arbeiten auf dem Gebiete des technischen Hochschulwesens. Leipzig, Berlin : Druck und Verlag von V. G. Teubner, 1914. [Статті та доповіді щодо технічної освіти / уклад. Німецький комітет з технічної освіти. Т. 5. Дослідження в галузі вищої технічної освіти]
2. Bericht über die städtischen Fach- und Fortbildungsschulen zu Leipzig im Schuljahre 1912/13. Leipzig : Druck von Oswald Schmidt, 1913. [Звіт про діяльність міських професійних шкіл з подальшим підвищенням кваліфікації у Лейпцигу за 1912–1913 навчальний рік].
3. Bericht über die städtischen Fach- und Fortbildungsschulen zu Leipzig im Schuljahre 1913/14. Leipzig: Druck von Oswald Schmidt, 1914. [Звіт про діяльність міських професійних шкіл з подальшим підвищенням кваліфікації у Лейпцигу за 1913–1914 навчальний рік].
4. Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich / Hrsg. von W. Lexis. 4 Bde. Berlin, 1904. III. Bd. Das Volksschulwesen und das Lehrerbildungswesen im Deutschen Reich. P. v. Giżycki, E. Clausnitzer, E. Walther, J. Matthies. Berlin : Verlag von A. Asher & Co., 1904. 250 s. [Освіта в Німецькому Рейху. Т. 3. Система початкової школи та система підготовки вчителів у Німецькому Рейху].
5. Jodl F. 25 Jahre Volksbildung. Chronik des Wiener Volksbildungsvereines von 1887 bis 1912. Wien : Verlag des Wiener Volksbildungsvereines, 1912. 86 s. [Йодль Ф. 25 років народної освіти. Хроніки діяльності Віденського Товариства народної освіти з 1887 по 1912 рр.]
6. Kerschensteiner G. Begriff der Arbeitsschule. Aufl. 2. Leipzig, Berlin : V. G. Teubner, 1913. 202 s. [Кершенштайнер Г. Концепт трудової школи].
7. Kerschensteiner G. Das Grundaxiom des Bildungsprozesses und seine Folgerungen für die Schulorganisation. Schriften zur Förderung des Bildungswesens im neuen Deutschland. Berlin : Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1917. 198 s. [Кершенштейнер Г. Основна аксіома освітнього процесу та її наслідки для організації школи. Нариси з розвитку освіти в новій Німеччині].
8. Kerschensteiner G. Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend. Gekrönte Preisarbeit. Erfurt : Verlag von Carl Villaret, 1901. 108 s. [Кершенштайнер Г. Громадянське

виховання німецької молоді].

9. Lay W. A. *Experimentelle Didaktik. Ihre Grundlegung mit besonderer Rücksicht auf Muskelsinn, Wille und Tat.* T. 1. Allgemeiner Teil. Wiesbaden : Otto Nemnich Verlag, 1903. 595 s. [Лей В. А. Експериментальна дидактика. Тілесні відчуття, воля і дія].

10. Lay W. A. *Methodik des naturgeschichtlichen Unterrichts und Kritik der Reformbestrebungen auf Grund der neueren Psychologie.* Karlsruhe : Verlag von Otto Nemnich, 1899. 123 s. [Лей В. А. Методика викладання природознавства та критика реформаторських зусиль на основі сучасної психології].

11. Meumann E. *Intelligenz und Wille.* Aufl. 2. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer, 1913. 361 s. [Мейман Е. Інтелект і воля].

12. Scharrelmann H. *Erlebte Pädagogik: Gesammelte Aufsätze u. Unterrichtsproben.* Hamburg : Verlag Alfred Jansen Hamburg und Berlin, 1912. 405 s. [Шарпельман Г. Досвідна педагогіка: збірник нарисів та зразків уроків].

References

1. *Abhandlungen und Berichte über technisches Schulwesen* (1914). [*Treatises and reports on technical education*]. Veranlaßt und hrsg. vom Deutschen Ausschuß für Technisches Schulwesen. Bd. 5. Arbeiten auf dem Gebiete des technischen Hochschulwesens. Leipzig, Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner. [in German].

2. *Bericht über die städtischen Fach- und Fortbildungsschulen zu Leipzig im Schuljahre 1912/13* (1913). [*Report on the municipal technical and advanced training schools in Leipzig in the school year 1912/13*]. Leipzig: Druck von Oswald Schmidt. [in German].

3. *Bericht über die städtischen Fach- und Fortbildungsschulen zu Leipzig im Schuljahre 1913/14* (1914). [*Report on the municipal technical and advanced training schools in Leipzig in the school year 1913/14*]. Leipzig: Druck von Oswald Schmidt. [in German].

4. *Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich* (1904). [*Education in the German Reich*] Hrsg. von W. Lexis. 4 Bde. Berlin, 1904. III. Bd. Das Volksschulwesen und das Lehrerbildungswesen im Deutschen Reich [The elementary school system and the teacher training system in the German Reich]. P. v. Giżycki, E. Clausnitzer, E. Walther, J. Matthies. Berlin: Verlag von A. Asher & Co. [in German].

5. Jodl, F. (1912). *25 Jahre Volksbildung. Chronik des Wiener Volksbildungsvereines von 1887 bis 1912.* [25 years of popular education. Chronicle of the Vienna People's Education Association from 1887 to 1912]. Wien: Verlag des Wiener Volksbildungsvereines. [in German].

6. Kerschensteiner, G. (1913). *Begriff der Arbeitsschule.* [Concept of work school]. Aufl. 2. Leipzig, Berlin: B. G. Teubner. [in German].

7. Kerschensteiner, G. (1917). *Das Grundaxiom des Bildungsprozesses und seine Folgerungen für die Schulorganisation. Schriften zur Förderung des Bildungswesens im neuen Deutschland.* [The basic axiom of the educational process and its consequences for school organization. Writings to promote education in the new Germany]. Berlin: Union Deutsche Verlagsgesellschaft. [in German].

8. Kerschensteiner, G. (1901). *Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend.* [Civic education of German youth]. Gekrönte Preisarbeit. Erfurt: Verlag von Carl Villaret. [in German].

9. Lay, W. A. (1903). *Experimentelle Didaktik. Ihre Grundlegung mit besonderer Rücksicht auf Muskelsinn, Wille und Tat.* [Experimental didactics. Your foundation with special consideration for muscular sense, will and action]. T. 1. Allgemeiner Teil. Wiesbaden: Otto Nemnich Verlag. [in German].

10. Lay, W. A. (1899). *Methodik des naturgeschichtlichen Unterrichts und Kritik der Reformbestrebungen auf Grund der neueren Psychologie.* [Methodology of natural history teaching and criticism of reform efforts on the basis of modern psychology]. Karlsruhe: Verlag von Otto Nemnich. [in German].

11. Meumann, E. (1913). *Intelligenz und Wille.* [Intelligence and will]. Aufl. 2. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer. [in German].

12. Scharrelmann, H. (1912). *Erlebte Pädagogik: Gesammelte Aufsätze u. Unterrichtsproben*. [Experienced pedagogy: collected essays and teaching samples]. Hamburg: Verlag Alfred Jansen Hamburg und Berlin. [in German].

Liudmyla Diachenko

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics,
of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
e-mail: diachenko.lm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6897-124X

ORIGINAL PUBLICATIONS IN THE GERMAN LANGUAGE AS A SOURCE OF KNOWLEDGE ABOUT THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE IN GERMANY IN THE LATE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

The article highlights the role of authentic literary sources in the formation of holistic scientific knowledge about the course of historical and pedagogical process, taking into account social trends and socio-economic conditions of the studied country. Emphasis is placed on the fact that the formation of the source base of historical and pedagogical research allows to ensure the reliability, content and validity of its results. It is emphasized that during the study of the peculiarities of the development of pedagogical science in Germany in the late XIX – beginning of the XX century it is important to form a source base of pedagogical publications in German. The purpose of the article is to update the historical and pedagogical knowledge about the development of pedagogical science in Germany in the late XIX – beginning of the XX century by means of source studies. To achieve the goal of the article, pedagogical publications in German of the late XIX – beginning of the XX century were analyzed in the collection “Publications in foreign languages XVII – beginning of the XX century” of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine. The source database was classified according to the formal-semantic principle. This approach made it possible to identify the following groups of sources: 1) authentic works of scientists and teachers; 2) dissertation and monographic research; 3) educational and methodical literature; 4) article publications and conference materials; 5) reference and bibliographic publications, etc.

Based on the analysis of the content of pedagogical publications in German in the late XIX – beginning of the XX century of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine the following conclusions were made: 1) this historical period was marked by significant reforms in the education system of Germany; 2) the terminology of German pedagogical science and practice is a reflection of social trends that determined the development of education in the country of that time; 3) new branches of pedagogy have developed significantly, new directions and concepts have emerged, in particular: experimental pedagogy, school of action, civic education, useful citizen, labor school, etc.; 4) the late XIX – beginning of the XX century was crucial for the further development of pedagogy as a science, as well as of its individual branches.

Keywords: *German-language publications, authentic literary sources, source base of historical and pedagogical research, terminology, reformist pedagogy, experimental pedagogy, theory of free education, useful citizen, labor school, Germany.*